

Isroiljon Ataboyev,

Toshkent davlat transport universiteti v.b dotsenti PhD

E-mail: isroilataboyev2@gmail.com

UO‘K: 81’373.6:371.3

TA’LIMDA TA’NA-DASHNOMNING TA’SIRI VA O‘QITUVCHI HAMDA TALABA O‘ZARO MUNOSABATLARINING DISKURS TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ta’limda ta’na-dashnomning ta’siri, o’qituvchi va talaba o’zaro munosabatlarining nutq tahlili ta’lim sharoitidagi ta’na-dashnom konseptini o’rganib, ularning lingvistik, pragmatik va kontekstual jihatlariga e’tibor qaratadi. To’g’ridan-to’g’ri ta’na-dashnom konsepti rasmiy va yuqori quvvatli muhitda zudlik bilan tuzatish uchun keng tarqalgan, xushmuomalalik bilan yumshatilgan bilvosita ta’na-dashnom konsepti norasmiy sharoitlarda va yosh talabalar bilan munosabatlarni saqlab qolish uchun ishlatiladi. Tadqiqot madaniy jihatdan ta’na-dashnom strategiyalarining muhimligi va turli kontekstlarda uni qanday ishlatilishi tahlil qilinadi.

Kalit So‘zlar: Ta’na-dashnom, ta’lim tili, nutqni tahlil qilish, o’qituvchi va o’quvchilarning o’zaro munosabatlari, auditoriya boshqaruvi, xushmuomalalik strategiyasi, kuch dinamikasi, madaniy kontekst, gender farqlar.

Исроилжон Атабоев,

Ташкентский государственный транспортный университет,

исполняющий обязанности доцента, PhD.

Электронная почта: isroilataboev2@gmail.com

ВЛИЯНИЕ УПРЁК-ПОРИЦАНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ И ДИСКУРСИВНЫЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению влияния упрёка-порицания в образовании, анализу речи во взаимодействии учителя и ученика, а также исследованию концепта упрёка-порицания в образовательной среде с акцентом на их лингвистические, прагматические и контекстуальные аспекты. Концепт прямого упрёка-порицания широко используется в официальной и властной среде для немедленного исправления, тогда как концепт косвенного

упрёка-порицания, смягчённого вежливостью, применяется в неформальной обстановке и в общении с младшими учениками для сохранения взаимопонимания. Исследование подчёркивает важность стратегий упрёка-порицания с учётом культурных особенностей и анализирует их использование в различных контекстах.

Ключевые слова: Упрёк-порицание, учебный язык, дискурсивный анализ, взаимодействие учителя и ученика, управление классом, стратегии вежливости, динамика власти, культурный контекст, гендерные различия.

Isroiljon Ataboyev,

Associate Professor, PhD, Tashkent State University of Transport.

E-mail: isroilataboyev2@gmail.com

THE IMPACT OF REPROACH-REPRIMAND IN EDUCATION AND A DISCOURSE ANALYSIS OF TEACHER-STUDENT INTERACTIONS

Abstract: This study examines the impact of reproach-reprimand in education, the discourse analysis of teacher-student interactions, and the concept of reproach-reprimand in educational settings, focusing on their linguistic, pragmatic, and contextual aspects. The concept of direct reproach-reprimand is widely used in formal and authoritative environments for immediate correction, while the concept of indirect reproach-reprimand, softened by politeness, is employed in informal settings and with younger students to maintain mutual understanding. The study highlights the importance of reproach-reprimand strategies considering cultural features and analyzes their application in various contexts.

Keywords: Reprimand, educational language, discourse analysis, teacher-student interactions, classroom management, politeness strategies, power dynamics, cultural context, gender differences.

Kirish

Ta'lim sharoitida ta'na-dashnom konseptidan foydalanish o'qituvchi va talaba o'zaro munosabatlarining tez-tez hamda muhim jihati hisoblanadi. Ta'na-dashnom konsepti auditoriyadagi xatti-harakatlarni boshqarish, institutsional me'yorlarni mustahkamlash va saqlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Biroq, ta'na-dashnom

konseptining tili va yetkazib berilishi talabalarni qabul qilish, tushunish va tuzatuvchi mulohazalarga javob berishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu tadqiqot ta'lim nutqidagi ta'na-dashnom konseptining rolini o'rganib, ularning lingvistik xususiyatlari va pragmatik funksiyalariga e'tibor qaratadi. Hozirgi kunda auditoriyadagi o'zaro ta'sirlarni nutq-analitik obyektiv orqali tahlil qilib, ushbu tadqiqot ta'na-dashnom konsepti qanday tuzilganligini, kuch dinamikasini qanday boshqarishini va talabalarning xulq-atvoriga hamda umumiy o'quv muhitiga qanday ta'sir qilishini aniqlashga intiladi. Ma'lumotlar o'qituvchilarning auditoriyani boshqarish usullari haqida tushuncha berishga qaratilgan bo'lib, talabalar bilan munosabatlarni muvozanatlashtiradi.

Adabiyotlar tahlili

Ta'lim sharoitida ta'na-dashnom konseptining roli nutqni tahlil qilish sohasida ularning o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'siriga hamda auditoriya dinamikasiga ta'siriga katta e'tibor qaratadi. Adabiyot sharhida ta'lim tilida ta'na-dashnom foydalanish bo'yicha asosiy ilmiy istiqbollari ularning til xususiyatlarini o'rganish, pragmatik vazifalari, auditoriya boshqarish va talaba xatti-harakati uchun keng oqibatlari tahlil qilinadi. Nutq harakatlarining asosiy nazariyalari ta'na-dashnom konseptini tushunish uchun muhim asos yaratadi. To'ra Tosh Muhammad Zarif o'zing Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" "tanbeh"lar talqini nomli maqolasida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi. "Alisher Navoiy insonlardagi yomon illatlarning o'rmini qanday qilib yaxshi xislatlarga aylantirishni aniq ko'rsatib berganlar va bu yozganlariga ham o'zlari doimo amal qilgan. Adib insonlarda uchraydigan bir qancha qusurlarni qattiq tanqid ostiga oladi: *Tilga ixtiyorsiz-elga e'tiborsiz. Nodonnaing vahshiylarcha baqirmog'i-eshakning bemahal hangramog'i*" [1]. Shuningdek biz oldingi tadqiqotlarimizda ta'na-dashnom konseptiga sinonim maddohlik qilmoq konseptiga ham o'z fikrlarimizni keltirib o'tganmiz. "Hozirgi o'zbek tilda maddohlik qilmoq fe'li ham oshirib maqtash amalini bildiradi. Lekin bu fe'lining ma'nosi salbiy emotsional bo'yoq bilan ajralib turadi. Shuningdek, oqlamoq fe'lining ko'chma ma'nosida ham ijobiy baho elementi bor. Lekin bu fe'l yuqorida tahlil etilgan fe'llardan bir muxim xususiyati bilan farq qiladi. Bu fe'l ko'chma ma'noda har qanday odam to'g'risida ijobiy gap gapirishni emas, balki biror qilmishda shubhaga olingan odam to'g'risida ijobiy gap gapirishni bildiradi" [2].

Mahalliy tadqiqotchilarimizdan Gulnoza Jumayeva ta'na-dashnom konspetini sinonimi kinoyaga quyidagicha ta'rif beradi "Ta'sir qilishning shavqatsizligi, keskinligi anglangan holatda bu terminning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Inson qachondan boshlab kinoyani anglaydi, yoki voqeylikka bunday munosabat qilishni boshlaydi? Soha mutahasisslariga ma'lumki bolalar adabiyotida sarkazm, kinoyani uchratish birmuncha qiyin. Uchragan taqdirida ham uni o'qigan bolalar buni samimiy va boricha qabul qilishadi" [3]. Braun va Levinson xushmuomalalik nazariyasi ta'na-dashnom konsepti yuzni tejash o'rtasidagi keskinlikni qanday boshqarishi haqida tushuncha beradi [4]. Ta'na-dashnom konsepti tabiatan yuzga tahdid soluvchi harakatlardir, chunki ular talabalarning salbiy yuz istaklariga-ularning majburlashsiz erkin harakat qilish istagiga qarshi chiqadi. Tadqiqotchilar o'qituvchilar ta'na-dashnom konseptining yuziga tahdid soluvchi tabiatini, shu jumladan evfemizm va bilvosita tilni yumshatish uchun turli xil xushmuomalalik strategiyalarini qanday qo'llashlarini o'rganishdi. Ushbu strategiyalar tuzatuvchi mulohazalarni talabalar bilan ijobiy shaxslararo munosabatlarni saqlab qolish zarurati bilan muvozanatlash uchun ishlatiladi.

Madaniy kontekst ta'na-dashnom konseptidan foydalanish va idrok etishni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Skollon va Vierzbicka madaniy me'yorlar ta'na-dashnom konseptining to'g'riligi va xushmuomalaligiga qanday ta'sir qilishini o'rganishdi [5-6]. Masalan, Yapon yoki Xitoy kabi yuqori kontekstli aloqa uslublariga ega bo'lgan madaniyatlarda ta'na-dashnom konsepti ko'proq bilvosita va ijtimoiy uyg'unlikni saqlab qolish uchun kengroq mulohazalarga kiritilgan. Aksincha, Amerika yoki nemis kabi madaniyatlarda ta'na-dashnom konsepti ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri va aniqroq bo'ladi. Tadqiqotchi Yu Xitoy madaniyatidagi konfutsiylik qadriyatlari ta'na-dashnom strategiyasiga qanday ta'sir qilishini ta'kidlab, guruhning birdamligini va ierarxik munosabatlarga hurmatni saqlab qolish uchun bilvosita va hurmatni ta'kidlaydi [7]. Ta'na-dashnom konseptining tarbiyaviy oqibatlarini bo'yicha tadqiqotlar ularning auditoriyadagi xatti-harakatlarini boshqarish va talabalarning muvofiqligini targ'ib qilishdagi samaradorligiga qaratilgan.

Ta'na-dashnom foydalanish Gender farqlar ham o'rganib chiqildi, erkak va ayol o'qituvchilar tuzatish hisobot berish qanday farqlari aniqlandi. Tannen ayol o'qituvchilar

o'zaro munosabatlarni saqlab qolish uchun bilvosita ta'na-dashnom konseptidan foydalanish ehtimoli ko'proq, erkak o'qituvchilar esa to'g'ridan-to'g'ri yondashuvni qo'llashlari mumkin [8]. Gender taxminlari va suhbat uslublari ta'na-dashnom konseptining samaradorligiga qanday ta'sir qilishini kengroq o'rganib chiqadi va ta'lim sharoitida gender dinamikasiga sezgirlik zarurligini ta'kidlaydi. Ta'lim tilidagi ta'na-dashnom haqidagi adabiyotlar ushbu nutq harakatlarining murakkabligini va ularning o'qituvchi va talaba o'zaro munosabatlaridagi ko'p qirrali rolini ta'kidlaydi. Nazariy asoslar, nutqni tahlil qilish, xushmuomalalik nazariyasi va madaniy istiqbollari barchasi ta'na-dashnom konseptining ta'lim sharoitida qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Keyingi tadqiqotlar ta'na-dashnom konsepti, kuch dinamikasi va madaniy me'yorlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishni davom ettirishi kerak, bu ularning auditoriya boshqaruvi hamda talabalar natijalariga ta'sirini yanada yoritib beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlarini tahlil qilish orqali ta'lim tilidagi ta'na-dashnom konseptining ta'sirini o'rganadi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy texnikalar birlashtirilgan aralash usullar qo'llaniladi. O'qituvchilarning va talabalarning haqiqiy o'zaro munosabatlari asosida korpus tuzilib, unda auditoriya kuzatuvlari, audio va video yozuvlar, hamda o'quv materiallari sharhlari tahlil qilinadi. Sifatli tahlil ta'na-dashnomning lingvistik va pragmatik jihatlariga qaratilgan. Lingvistik xususiyatlar, kontekstli omillar, o'qituvchi va talaba munosabatlari hamda madaniyatlararo tahlil ta'na-dashnomning samaradorligini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Tadqiqotning madaniyatlararo komponenti turli madaniy kontekstlarda ta'na-dashnom strategiyalarini taqqoslash va ularning auditoriyalarga ta'sirini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Keyingi tadqiqotlar ushbu natijalarni kengaytirish va tasdiqlash uchun qo'shimcha ta'lim kontekstlarini o'rganishga qaratilgan bo'lishi kerak..

Tahlil va natijalar

Ushbu tadqiqot o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlarini diskurs tahlili orqali ta'limdagi ta'na-dashnom konseptini o'rganadi. Ta'na-dashnomning lingvistik xususiyatlari, pragmatik funksiyalari va kontekstual o'zgarishlari haqida asosiy topilmalar mavjud. To'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'na-dashnom, xushmuomalalik

strategiyalari va o'qituvchi va talaba munosabatlarining ierarxik tabiati ta'lim jarayonida ta'na-dashnomning ta'siriga ta'sir ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri ta'na-dashnom aniq tuzatishlar bilan bog'liq bo'lsa, bilvosita ta'na-dashnom esa, munosabatlarni saqlash va nizolarni minimallashtirishga qaratilgan.

Ta'na-dashnomning lingvistik jihatlarini, o'qituvchilarning vakolatiga va auditoriyaning ierarxik holatiga bog'liq ravishda farq qiladi. Yuqori lavozimdagi o'qituvchilar ko'proq to'g'ridan-to'g'ri ta'na-dashnom berishadi. O'quvchilarning javoblari esa ta'na-dashnomning turiga qarab o'zgaradi; to'g'ridan-to'g'ri ta'na-dashnom odatda o'zgarishlarga olib kelsa, bilvosita ta'na-dashnom ko'proq ijobiy qabul qilinadi.

Madaniyatlararo tahlil shuni ko'rsatadiki, G'arbiy ta'lim sharoitida ta'na-dashnom konsepti aniqroq va qat'iyroq bo'lsa, munosabatlarni yuqori qadrlaydigan madaniyatlarda bilvosita ta'na-dashnomning samaradorligi ortadi. Yosh o'quvchilar ko'proq bilvosita ta'na-dashnomni qabul qilishadi, katta yoshdagilar esa to'g'ridan-to'g'ri ta'na-dashnomga duch kelishadi. Erkak va ayol o'qituvchilar o'rtasida ham farqlar mavjud, erkaklar rasmiy va qat'iy ta'na-dashnomni ko'proq ishlatishsa, ayollar yumshoqroq va xushmuomalalikka asoslangan yondashuvlarni qo'llashadi. Tadqiqot ta'na-dashnomning ta'lim nutqidagi ishlashini tahlil qilgan holda, buyruqlar, aloqa va talabalarning xatti-harakatlari o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ochib beradi.

Xulosa

Maqolamizda ta'na-dashnom konseptining ta'lim sharoitidagi roli o'rganilib, ularning lingvistik xususiyatlari, pragmatik funksiyalari va kontekstual ta'sirlari haqida tushunchalar ochib berilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ta'na-dashnom konsepti auditoriyadagi xatti-harakatlarni boshqarish va me'yorlarni bajarish uchun muhimdir, to'g'ridan-to'g'ri ta'na-dashnom konsepti rasmiy sharoitlarda va darhol tuzatish uchun yuqori quvvatli kontekstlarda keng tarqalgan. Xushmuomalalik strategiyasidan foydalanadigan bilvosita ta'na-dashnom konsepti norasmiy sharoitlarda va o'quvchilar bilan ijobiy munosabatlarni saqlab qolish va nizolarni kamaytirish uchun tez-tez uchraydi. Talabalarning javoblari ta'na-dashnom turi va o'qituvchilar vakolatiga qarab farq qiladi, bilvosita ta'na-dashnom konsepti odatda ijobiy muhitni yaratadi. Tadqiqot

auditoriyani boshqarishda madaniy jihatdan sezgir va kontekstga mos keladigan ta'na-dashnom strategiyalariga ehtiyoj borligini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Muhammad, Z. (2023). ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” ASARIDA “TANBEH” LAR TALQINI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 2(1), 76–80. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/zdit/article/view/8338>
2. Ataboyev Isroiljon Mirza o'g'li. (2023). O'ZBEK TILIDA TA'NA-DASHNOM VA TANBEH TUSHUNCHASI. *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*, 2(12), 6–14. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/srnss/article/view/2987>
3. Gulnoza Jumayeva. (2024). KINOYA, UNING TURLARI VA ESTETIK BAHOLASH MEZONLARI. *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*, 3(4), 203–210. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/srnss/article/view/4321>
4. Brown, P., & Levinson, S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press. 1987.
5. Scollon, R., & Scollon, S. W. Intercultural Communication: A Discourse Approach. Blackwell Publishing. 2001.
6. Wierzbicka, A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Mouton de Gruyter. 2003.
7. Yu, J. Confucianism and the Role of Politeness in Chinese Society. In *Asian Social Science*, 2011. Vol. 7, No. 4.
8. Tannen, D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. William Morrow and Company. 1990.